

сурокаў), так і ведзьмы (каб «пацягці спор»). Трэба адзначыць, што у вершах М. Багдановіча алегорыяй слёз з'яўляюцца і раса, і дождж. Аднак, слёзы-раса — гэта не толькі атмасферныя ападкі, але і воск, што льецца са свячы, якая стала прычынай гібелі матылька: *«Свяча гарыць. З яе ліецца // За кропляй кропля, як раса // А матылёк ужо не б'ецца: // Табе ахвяра ён, краса!»* (верш «Свяча бліскучая зіе...») [2, с. 80].

Натуральна, што вывучэнне міфапаэтычных уяўленняў пра атмасферныя з'явы ў творчасці М. Багдановіча не абмяжоўваецца прадстаўленым матэрыялам (нават у рамках названых: хмары, навальніцы, грому, маланкі, ветру, расы). Так, у вершах сустракаюцца і іншыя з'явы прыроды — напрыклад, завемяцеліца, снег, мороз, імгла-туман, вясёлка. Атмасферныя з'явы ў паэзіі М. Багдановіча з'яўляюцца неад'емнай часткай паказу непаўторных пейзажных малюнкаў, псіха-эмацыянальнага стану лірычнага героя (у тым ліку і раскрыцця рыс нацыянальнага характару), развіцця падзей, сацыяльна-палітычных рэалій таго часу, што дае падставу зрабіць вывад аб творчым выкарыстанні традыцыйных уяўленняў беларусаў у самабытнай пісьменніцкай манеры класіка.

Літаратура

1. Афанасьев, А. Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Афанасьев. — М.: Индрик, 1994. — Т. 1. — 800 с. — (репринт издания 1865 года, с исправлениями).
2. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. — Т. 1: Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды / М. Багдановіч; прадм. А. Лойка; рэдкал.: В. Зуёнак, В. Каваленка, М. Мушынікі. — 2-е выд. — Мінск: Бел. навука, 2001. — 752 с.
3. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і: у 3 кн. — Кн. 1 / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. — Мінск: Беларусь, 2010. — 574 с.
4. Максім Багдановіч: энцыклапедыя / склад. І. Саламевіч, М. Трус; рэдкал.: Т. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. — 608 с.
5. Шамякіна, Т. Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ / Т. Шамякіна, пасляслоўе І. Чароты. — Мінск: Маст. літ., 2008. — 391 с.

Вольга Арцёмава (Мінск)

МІФАЛОГІЯ І ФАЛЬКЛОР У ПРАСТОРАВАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ (на матэрыяле беларускай і англійскай фразеалогіі)

Прастора, як першы аспект быцця, што ўспрымаецца і дыферэнцуецца чалавекам, не раз становілася аб'ектам лінгвістычнага апісання. Асабліваю значнасць сярод падобных даследаванняў набывае супастаўляльнае вывучэнне фразеафонаў рознасістэмных моў, дзе ідэнтыфікуюцца і маніфестуюцца нацыянальная самасвядомасць, культурна-гістарычныя традыцыі, эмпірычны і духоўны досвед розных этнасаў [6]. Сучасная лінгвістыка характарызуецца значнай колькасцю прац, прысвечаных аналізу асобных груп фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай у славянскіх, германскіх і раманскіх мовах. Аднак беларускія фразеалагічныя сродкі прасторавай намінацыі ў супастаўленні з фразеалагізмамі іншых моў застаюцца недастаткова даследаванай галіной айчыннага мовазнаўства.

Матэрыялам для даследавання паслужылі 588 беларускіх і 787 англійскіх фразеалагізмаў, выбраных са слоўнікаў беларускай і англійскай моў [2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 20; 21]. Як паказаў аналіз фактаграфічнага матэрыялу, катэгорыя прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах мае поліцэнтрычны характар, вызначаецца чатырма інварыянтнымі семантычнымі прыметамі *перамяшчэнне, месцазнаходжанне, метрыка і тапалогія* і чатырма аднайменнымі мікрапалямі. Разгледзім уплыў міфалогіі і фальклору на фарміраванне кінетычных (*перамяшчэнне*), арыентацыйных (*месцазнаходжанне*), метрычных (*метрыка*) і тапалагічных (*тапалогія*) прасторавых уяўленняў, адлюстраваных у беларускай і англійскай фразеасістэмах.

Мікраполе перамяшчэння. Беларускія і англійскія ФА мікрапалёў перамяшчэння эксплікуюць кінетычныя прасторавыя характарыстыкі, прадстаўленыя наступнымі фразеасемантычнымі групамі і падгрупамі: фаза-васць (*пачатак перамяшчэння, канец перамяшчэння, прыход / прыезд / з'яўленне, адыход / ад'езд / знікненне*), напрамак (*адкуль, куды, адкуль / куды*), асяроддзе, сродак, характар і хуткасць перамяшчэння (*хутка, павольна, з аднолькавай хуткасцю*). Аналіз беларускіх і англійскіх ФА групы фаза-васць паказаў, што *прыход, прыезд, з'яўленне* суб'екта без папярэджання ў беларускай і англійскай лінгвакультурах — непажаданы. Пра гэта сведчаць лексемы з семантыкай адмоўных міфалагічных феноменаў *бура / вецер / вятры, ліха, нялёгая / нячыстая сіла, нячысцік, халера* ў структуры беларускіх ФА (*ліха нясе / прынесла каго*) і хрысціянскія антыподы Бога *hell, dickens, devil, heck* у структуры англійскіх ФА (*what the hell / devil / deuce / dickens / blazes brings / has brought someone <here>? 'які чорт нясе / прынёс каго сюды'*): *Не паспеў я вярнуцца дадому, як у сяло прыехаў Лінаў. Ён спыніўся каля Палікарпавай хаты. «Чого яго прынесла нялёгая?» — падумаў я (А. Якімовіч). What the hell brings you back to Beirut? (А. MacMeil) 'Які чорт прынёс цябе назад у Бейрут?'*.

Напрамак перамяшчэння ў беларускай і англійскай фразеасістэмах бывае трох тыпаў: *адкуль* (*з усіх бакоў, from all sides 'адусюль'*), *куды* (*за вачыма бегчы, follow one's nose 'ісці куды захочацца'*) і *адкуль / куды* (*то туды то сюды, hither and thither 'у розныя бакі, у розных кірунках; то ў адзін бок, то ў другі'*). Зыходны пункт *адкуль* і канечны *куды* — гэта месцы, што характарызуюцца аддаленасцю і неакрэсленасцю, куды суб'ект трапляе не па ўласнай волі (*к чорту на рогі, to the middle of nowhere 'вельмі далёка, у вельмі аддаленае ці цяжкадаступнае месца'*): *Не хвалюся! Яны зараз спяць такім сном, што іх саміх можна занесці к чорту на рогі...* (А. Шашкоў). *The train from the Back of Beyond is about to arrive at the Middle of Nowhere* (А. Newton) 'Цягнік З-за свету прыбудзе К Чорту на рогі'.

Устаноўлена, што хуткасць — самая значная кінетычная характарыстыка для беларусаў і англічан, пра што сведчыць колькасная напauняльнасць гэтай фразеасемантычнай групы: 102 беларускіх (17,7%) і 120 англійскіх ФА (15,2%).

Аб'екты могуць перамяшчацца *хутка, павольна* ці, калі іх два або больш, *з аднолькавай хуткасцю*.

Хуткае перамяшчэнне мае агульную станоўчую канатацыю і вобразна звязана: а) з аўтаномнымі рухамі частак цела чалавека (як *вокам згледзець*, *in the twinkling / wink of an eye*); б) з максімальнымі фізічнымі магчымасцямі (*што ёсць / было сілы / моцы, with all one's might*); в) з афектным псіхічным станам (як *апантаны, like a man / woman possessed*); з сіламі і з'явамі прыроды (як *з перуна, like a streak of lightning*); г) з транспартнымі сродкамі (*на ўсіх парусах, under full sail*); д) з міфалагічнымі ўяўленнямі і адмоўнымі хрысціянскімі феноменамі (*без душы бегчы, run like hell / dickens / hell / the devil*); е) з вельмі кароткімі прамежкамі часу, якія цяжка фіксуюцца свядомасцю чалавека (у *<адзін> момант, in <just> a moment*).

Мікраполе месцазнаходжання. Мікрапалі месцазнаходжання аб'ядноўваюць беларускія і англійскія фразеалагізмы, што рэпрэзентуюць арыентацыйныя прасторавыя ўласцівасці з пазначэннем блізкасці / аддаленасці (блізка / недалёка, далёка, высока) і без пазначэння блізкасці / аддаленасці (знаходжанне ў адным месцы, знаходжанне ў розных месцах, знаходжанне нідзе). Лакалізацыя аб'екта з пазначэннем блізкасці / аддаленасці апісваецца трохкампанентнай гарызантальнай прасторавай мадэллю *блізка — недалёка — далёка*. Фразеалагізмы з семантыкай 'далёка', звязаныя з вобразамі края, мяжы (*на краі свету / зямлі і at the end of the earth*), пазначаюць месцазнаходжанне аб'екта па-за межамі перцэптыўных магчымасцей назіральніка, пра што сведчаць адсутнасць саматызмаў у структуры ФА гэтай падгрупы і іх ужыванне з неактуальнымі прэдыкатамі *быць, жыць, знаходзіцца*: *Ну што ж, пойдзем па хатах. Я ў чорта на кулічках жыву. Праводзіць мяне не трэба* (А. Асіпенка); *He lives in some tiny, remote village in the back of beyond* [CID] 'Ён жыве ў маленькай аддаленай вёсцы ў чорта на кулічках'.

Як паказала даследаванне, беларусам уласціва выкарыстанне дзевяткова-дзясятковай сістэмы вылічэння (*за трыдзевяць зямель, за дзясятай гарой*) і зрокавага аналізатару пры вызначэнні адлегласці ад аб'екта (*за вачамі 'вельмі далёка'*). Носьбіты англійскай мовы вызначаюць аддаленую лакалізацыю аб'екта разам са зрокам пры дапамозе слыху (*out of earshot* 'па-за межамі чутнасці'). Яркія вобразы беларускай міфалогіі і фальклору *воран, камар, чорт* у фразеалагізмах *воран касцей не занясе, дзе камар козы пасе, у чорта ў зубах, у чорта на рагах* дэтэрмінуюць іх экспрэсіўнасць, адмоўную канатацыю і канстатуюць міфалагізаванае ўспрыняцце беларусамі далёкага месцазнаходжання.

Англійскія ФА з пазначэннем аддаленасці вобразна звязаны з задняй часткай аб'екта (*the back of beyond* — літаральна 'ззаду замагільнага жыцця'), пазбаўлены канатацыі, з'яўляюцца нейтральнымі і рэпрэзентуюць культурна-маркіраваную структуру міжасобаснай прасторы чалавека (*keep someone at arm's length* 'трымаць каго-небудзь на адлегласці выцягнутай рукі').

Месцазнаходжанне без пазначэння блізкасці / аддаленасці ўключае наступныя фразеасемантычныя падгрупы: *знаходжанне ў адным месцы, знаходжанне ў розных месцах, знаходжанне нідзе*.

Знаходжанне ў адным месцы рэалізуецца ў беларускай і англійскай фразеасістэмах праз трохкампанентную вертыкальную прасторавую мадэль *добрае, роднае, вядомае месца* — канкрэтнае месцазнаходжанне — *дрэннае, чужое, невядомае месца*.

Беларускія і англійскія ФА фразеасемантычнай падгрупы *добрае, роднае, вядомае месца*, асацыятыўна звязаныя з постміфалагічнымі феноменамі *Бог, нябеснае царства*, маюць адабральную канатацыю і сведчаць пра асэнсаванне асвоенай, вядомай і бяспечнай прасторы ў хрысціянскай культурнай традыцыі (беларус. *царства нябеснае*, англ. *the kingdom of heaven* ‘рай, замагільнае жыццё ў раі’).

Канстытуенты фразеасемантычнай падгрупы *канкрэтнае месцазнаходжанне* рэпрэзентуюць каардынатна-арыентаваную лакалізацыю аб’екта ў полі зроку (*на віду і in full view of everybody*), на адкрытай прасторы (*на свежым / вольным паветры і in the open air*), справа (*на правую руку / на правай руцэ і at the right hand side*) ці злева (*на левую руку / на левай руцэ і at the left hand side*). Яны з’яўляюцца нейтральнымі і характарызуюцца адсутнасцю ў іх структуры лексем-тапонімаў. Разам з тым англійскія фразеалагізмы змяшчаюць культурна-гістарычную інфармацыю пра сацыяльную структуру англамоўнага грамадства. Так, у фразеалагізмах *sit above the salt* ‘сядзець за верхнім канцом стала’ і *sit below the salt* ‘сядзець за ніжнім канцом стала’ адлюстравана даўняя англійская традыцыя размяшчэння людзей у час прыёму ежы: шляхетных гасцей саджалі бліжэй да сальніцы ‘над соллю’ (*above the salt*), а бязродных гасцей, бедных сваякоў і слуг — далей ад сальніцы ‘пад соллю’ (*below the salt*).

Беларускія і англійскія ФА падгрупы *дрэннае, чужое, невядомае месца* пазначаюць лакалізацыю аб’екта на мяжы альбо па-за межамі зрокавага, слыхавога ці нюхальнага ўспрымання на максімальнай адлегласці ад назіральніка. Вобразная сувязь беларускіх ФА гэтай падгрупы з дахрысціянскімі феноменамі *агонь, вятры, грывота, кадук, каланіца, ліха, немач, нячыстая сіла, нячыцік, пярун, халера* абумоўлівае іх негатыўную канатацыю, прыналежнасць да прастамоўнага рэгістру і сведчыць пра міфалагічнае асэнсаванне беларусамі невядомай лакалізацыі: *Дзе гэта цябе нялёгкая носіць? Усё гулі табе!* (С. Грахоўскі). Англійскім ФА са значэннем ‘невядомае, чужое, дрэннае месца’ не ўласціва падобная разнастайнасць фальклорных феноменаў. Тут вобразнай асновай выступаюць суцэльныя прасторавыя локусы, што знаходзяцца ўнізе па вертыкалі (*the lower world* — літаральна ‘ніжні свет’ — ‘пекла’) ці на супрацьлеглым баку па гарызанталі (англ. *on / from the wrong side of the tracks* — літаральна ‘па той бок дарогі’ — ‘з непрэстыжнай часткі горада, асабліва з той, дзе пражываюць бедныя’). Яны характарызуюцца нейтральнасцю ў плане эмоцый.

Побач з міфалагічнымі персанажамі ў беларускіх ФА і цэльнымі локусамі ў англійскіх фразеалагізмах са значэннем ‘дрэннае, чужое, незнаёмае месца’ прысутнічаюць феномены постміфалагічных канцэпцый свету — хрысціянства і мусульманства (беларус. *Бог, Алах, чорт*, англ. *God, devil; Бог ведае дзе, God knows where*).

Постміфалагічныя феномены і фальклорныя істоты ёсць найвышэйшыя наададрасаты, таму беларускія і англійскія ФА гэтай падгрупы можна лічыць эвідэнцыяльнымі сродкамі з экспліцытным указаннем на крыніцу паведамлення: *Насця не паглядзела, што Іван не маладзён. І яе ўласная маладосць Бог ведае дзе* засталася ззаду (А. Васілевіч). *God knows where she'd been last night* (М. Ripley) 'Бог ведае, дзе яна была мінулай ноччу'. Нерэпрэзентатыўнасць тыпу лакалізацыі ў месцы, што не існуе — *нідзе* (*ні тут ні там, neither here nor there* 'нідзе, ні ў якім месцы') — эксплікуе рэчыўную мадэль прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах.

Мікрапалі метрыкі аб'ядноўваюць беларускія і англійскія фразеалагізмы, што пазначаюць памеравыя прасторавыя ўласцівасці, прадстаўленыя наступнымі фразеасемантычнымі групамі і падгрупамі: памер (*вялікі, малы, аднолькавага памеру*), даўжыня (*кароткі*), глыбіня, (*неглыбокі*) і кантынуальнасць (*кантынуальнасць, абмежаванасць*).

Як паказаў аналіз беларускага і англійскага фактаграфічнага матэрыялу, прасторавыя аб'екты могуць быць *вялікімі, малымі*, а таксама *аднолькавага памеру*. *Вялікімі* бываюць: чалавек (*вярста каломенская, a long / big drink of water* 'чалавек вельмі высокага росту'), дрэвы і расліны (*гамоніць / гаворыць з небам, be high as the sky* 'вельмі высокі, выгоністы; пра лес, дрэвы, расліны'). Разам з семай 'велічыня' актуалізуюцца дадатковыя семы 'дужы' (*хоць у плуг запрагай, built like a tank* 'магутнага складу, моцны') і 'ганарлівы' (*не бачыць ног за пазам* 'пра тоўстага, ганарлівага чалавека', *a fat cat* 'таўстапузы, ганарлівы').

Значэнне 'малы' ствараецца пры дапамозе зааморфнай метафары на аснове параўнання з птушкамі, земнаводнымі, млекакормячымі маленькага памеру. Для беларусаў — гэта *верабеі* (*з вераб'іны нос*), *жаба* (*жабе па калена*), *варона* (*варона ў дзюбе панесці можа*), для носьбітаў англійскай мовы — *duck* 'качка' (*knee-high to a duck*), *grasshopper* 'конік' (*knee-high to a grasshopper*), *jackrabbit* 'трус' (*knee-high to a jackrabbit*).

Нерэпрэзентатыўнасць беларускіх і англійскіх ФА падгрупы *аднолькавага памеру* (5 беларускіх і 1 англійская ФА) (*адзін пад адзін і two / three etc of a kind*) сведчыць пра адлюстраванне ў беларускай і англійскай фразеасістэмах асіметрычных, неэталонных якасцей аб'ектаў, што ўспрымаюцца беларусамі і англічанамі як адхіленні ад нарматыўных паказчыкаў і суправаджаюцца неадабральнай або іранічнай канатацыяй. Характарыстыкі *кароткі* і *неглыбокі* прадстаўлены 2 беларускімі ФА і 2 англійскімі ФА: *на жабін скок* і *no distance at all* са значэннем 'кароткі', *жабе па калена* і *up to one's knees* са значэннем 'неглыбокі'.

Такім чынам, на аснове праведзенага даследавання можна канстатаваць, што беларусам уласціва значная міфалагізацыя прасторавых уласцівасцей (нечаканае з'яўленне суб'екта, яго хуткае перамяшчэнне ці знаходжанне ў аддаленым ці незнаёмым месцы) у адрозненне ад носьбітаў англійскай мовы, якія асэнсоўваюць катэгорыю прасторы пераважна ў святле хрысціянскай культурнай традыцыі.

Літаратура

1. Аксамітаў, А. С. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа / А. С. Аксамітаў. — Мінск: Навука і тэхніка, 1993. — 655 с.
2. Лепешаў, І. Я. З народнай фразеалогіі / І. Я. Лепешаў. — Мінск: Выш. школа, 1991. — 109 с.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. — Мінск: Беларус. энцыкл., 2008.
4. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. — М., 2003–2012. — Режим доступа: [http:// www.ruskoopora.ru/search-para-en.html](http://www.ruskoopora.ru/search-para-en.html). — Дата доступа: 20.04.2011.
5. Санько, З. Малы расейска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. — Мінск: Навука і тэхніка, 1991. — 224 с.
6. Телия, В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М.: Яз. рус. культуры, 1996. — 284 с.
7. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. — Мінск: Выш. школа, 1968. — 448 с.
8. Янкоўскі, Ф. М. Фразеалагічны слоўнік / Ф. М. Янкоўскі. — Мінск: Нар. асвета, 1973. — 352 с.
9. Янкоўскі, Ф. М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф. М. Янкоўскі. — Мінск: Бел. навука, 2004. — 494 с.
10. Ammer, C. The American heritage / C. Ammer // Dictionary of idioms [Electronic resource]. — 2000. — Mode of access: <http://idioms.thefreedictionary.com>. — Date of access: 14.10.2011.
11. Cambridge idioms dictionary [Electronic resource]. — Mode of access: <http://idioms.thefreedictionary.com>. — Date of access: 12.04.2010.
12. Cowie, A. P. Oxford dictionary of English idioms // A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. — Oxford: Oxford univ. press, 2000. — 685 p.
13. Daphne, M. G. The Penguin Dictionary of English Idioms / M. G. Daphne, D. Hinds-Howell. — London: Penguin Books, 2001. — 378 p.
14. Freeman, W. A. Concise dictionary of English idioms / W. Freeman. — London: Hodder a. Stoughton, 1982. — 215 p.
15. Heacock, P. Cambridge dictionary of American idioms [Electronic resource] / P. Heacock. — Mode of access: <http://idioms.thefreedictionary.com>. — Date of access: 03.04.2010.
16. Kirkpatrick, E. M. Chambers idioms / E. M. Kirkpatrick, C. M. Schwarz. — Singapore: Federal Publ., 1983. — 432 p.
17. Longman dictionary of contemporary English. — London: Longman, 1995. — 1668 p.
18. Long, Th. H. Longman dictionary of English idioms / Th. H. Long. — London: Longman, 1987. — 387 p.
19. Oxford advanced learner's dictionary [Electronic resource]. — Electronic text data and program (10 Mb). — Oxford: Oxford univ. press, 2000. — 1 electronic optical disk (CD-ROM).
20. Sinclair, J. Cobuild dictionary of idioms / J. Sinclair — London: Collins Publishers, 1995. — 493 p.
21. Sinclair, J. M. Collins Cobuild English dictionary for advanced learners / J. M. Sinclair. — Glasgow: Collins Cobuild, Klett, 2002. — 1824 p.
22. The British National Corpus [Electronic resource]. — Oxford, 2010-2012. — Mode of access: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>. — Date of access: 14.05.2010.